

Bencsik Gábor

Kép és történelem

Képanthropológiai megközelítés

Nehéz egyértelműen meghatározni, mióta éljük a képi fordulat korát (Ivins az ipari forradalom második hulláma, az előző századforduló idejére teszi a kezdeteket¹), legalább két évtizede azonban ennek tudatában is vagyunk, és a jelenséget nevén is tudjuk nevezni. A felismerés – mint minden, az adott kor lényegi fejleményét megragadni képes meghatározás – nagy hatást gyakorol a tudomány egészére, az elvont kutatásoktól az ipari fejlesztéseken át az oktatásig. Új megközelítések születnek, amelyek új, eddig nem ismert összefüggésekre vezetnek.

Úgy tetszik, hogy a történettudomány nem könnyen teszi magáévá ezt az új szemléletet. Mintha behúzódna a textus erős falai közé, és onnan igyekezne visszaverni a külső világot elárasztó képek, mint valami új barbár horda ostromát. A helyzetet jól jellemzik Gyurgyák János történésznek, a magyarországi tudományos könyvkiadás egyik meghatározó kiadója tulajdonosának szavai: „A történészek – tisztelet a meglehetősen kevés számú kivételnek – nem tekintik komoly történeti forrásnak a fényképeket, általában a képi dokumentumokat. Számukra mindennél fontosabbak a szentnek tekintett szövegek. A textus mellett minden forrás másodlagos (ha nem harmadlagos), minden csak az után következik.”²

Ugyanakkor a képzőművészet alkotásait tárgyaló művészettörténet, illetve a művészetelmélet irányából már jó ideje tartanak az új keletű kifejezés-

---

¹ William Ivins, *Prints and Visual Communication*, MIT Press, 1969.

² Gyurgyák János, *Magyarország története képekben*, Budapest: 2008.

sel képanthropológiai³ kutatások, amelyek a régmúlt időkig, az írásbeliség előtti korokig is elhatolnak, amikor a kép, az ábrázolás társadalmi funkcióit elemzik. Itt kell említést tennünk a Magyar Nemzeti Galéria 2000-ben megrendezett Történelem-Kép című kiállításáról, amelynek anyagát még abban az évben hatalmas, több mint nyolcszáz oldalas, hatvanhét szerzőt felvonultató kötetben dolgozták fel. E kötet azonban más megközelítést alkalmaz, mint a jelen sorok szerzője: azt vizsgálja, hogy a különböző korszakok képzőművészetében hogyan jelenik meg az alkotás idejéhez képesti múlt, hogyan változik a képzőművészet képi történelemfelfogása. A kötet egyes tanulmányai ezzel együtt jelentősen túllépnek a művészettörténeti megközelítésen, és képelméleti elgondolásokat is felvetnek, például abban a tekintetben, hogy egy nép miképpen konstruálja meg saját múltjának képét, hogyan alakulnak ki azok a képanyelvi eszközök, amelyekkel a közösség minden tagja számára felismerhetően megfogalmazza identitásának ezt a részét.

Magától értetődik, hogy behatóan foglalkozik a képekkel a régészet, hiszen a fellelt emlékeknek csak csekély hányada tartalmaz írást, ezért a múlt lehetőségig menő rekonstrukcióját az ábrázolások segítségével lehet elvégezni. A régészet ráadásul, anyagából adódóan igen tágran értelmezi a kép fogalmát, egyes díszítő motívumok, sőt eszközalakítási szokások alapján is messzemenő következtetésekre jut, ami tanulságokkal szolgál az írásbeliség korában létrejött képi hagyaték elemzéséhez is. A régészet számára izgalmas területnek kínálkozik a számítógépes vizuális rekonstrukció, ami nem csupán a láttatás eddig nem ismert lehetőségeit kínálja, de a kutatás eszköze is lehet.

A művészettörténet mellett Magyarországon is a filozófia az a diszciplína, amely vizsgálódási körébe vonta a képet, mint a szöveggel egyenrangú

---

³ Hans Belting, *Bild-Anthropologie*, München: 2001.

információs eszközt. A művészetfilozófia új megközelítésein túl leginkább Nyíri Kristóf filozófus professzor munkássága hatol. Szempontjairól egy helyen így ír: „képek és szavak egymásra vannak utalva, ám ... a képek nem a szavak erejével, hanem éppenséggel a képek erejével bírnak”⁴. Úgy véli, hogy a képi fordulat valójában visszahelyezi a képet abba az állapotba, ahol a civilizáció kezdeti szakaszában bekövetkezett nyelvi fordulat, „linguistic turn” előtt volt.

Mindemellett a hazai történettudomány nagyjából még adós a kép felfedezésével. Jól jellemzi ezt a történész szakma legtekintélyesebb folyóirata, a *Századok* szerkesztési gyakorlata. E folyóirat tíz évfolyama (1998-2007) kerek tizenötezer oldal, ami nagyjából megfelel egy nagylexikon terjedelmének. Ezen a tizenötezer oldalon összesen 120 vizuális elem található, ebből 52 grafikon, 37 térkép és 31 kép (az utóbbiak közül négy maga is írást, kódex-töredéket ábrázol). Említést érdemel például a tekintélyes folyóirat azon tanulmánya, amely a honfoglaló magyarok művészetének az abbaszida-iraki művészettel való kapcsolatát tárgyalja, 30 oldalon, 211 lábjegyzettel – egyetlen illusztráció nélkül.

A történetírásnak a képtől való távolságtartása semmivel sem indokolható. Ellenkezőleg, sürgetően szükséges a képanthropológiai megközelítés elsajátítása és alkalmazása. Ez az eszköz különösen olyan témákban ígérkezik gyümölcsözőnek, amelyekben viszonylag kevés szöveges dokumentum született, és azok hite is kérdéses. Egyértelműen ilyenek a cigányok. Képi források viszonylag bőven állnak róluk rendelkezésre, szöveges forrás azonban sokkal kevesebb van, mint más népcsoportokról, és azok döntő része is felületes, közhelyeket ismétel.

---

⁴ Nyíri Kristóf, "Szavak és képek", *Világosság*, 2007/9, 3-12.

Kalderás férfiak Lengyelországban 1865 körül.
Jerzy Ficowski: *The Gypsies in Poland*, 1989, hely nélkül

Kolompár cigányok.
Vasárnapi Újság, 1862. évfolyam, 313. oldal.

Ennek illusztrálására két példa. A kalderás törzsről alig vannak írott adatok Magyarországról, elsősorban azért, mert a 19. század második felében, amikor itt megjelentek, a többségi társadalom gyakorlatilag semmilyen ismerettel nem rendelkezett még a cigányság törzsi tagolódásáról, a tipológiát szinte kizárólag külső jegyek alapján (sátoros – letelepedett, faműves – fémműves – zenész)

Cigányvajda és családja.
Magyarország és a nagyvilág, 1872. évfolyam, 567. oldal

adták. A korabeli képes újságokból azonban világosan kimutatható, hogy a

jellegzetes kalderás öltözet (férfiaknál hatalmas ezüst gombok, vastag ezüst láncok, általában az ezüst bőséges használata) az 1860-as években, a romániai cigányrabszolgaság eltörlését követően bukkant fel Magyarországon, és nagyjából az előző századfordulóra el is tűnt. Más forrásokból tudjuk, hogy ez a fémműves törzs valóban elhagyta a Kárpát-medencét, és északra, valamint nyugatra vándorolt.

Pháraó népe.
Ország Tükre, 1863. évfolyam, 101. oldal

Vándorcigányok, képeslap, Nagyszében, 1917.

A másik példa az erotika és a cigányság kapcsolata, a szép, kacér cigánylány ideájának megszületése. A 19. század előttről sem a képi, sem a szöveges forrásokban nem találunk utalást erre a jelenségre. Cigány prostituáltokról a kriminális dokumentumokban van ugyan szó, de ezt a keletkezésük idején sem tekintették etnikailag meghatározottnak. A szöveges források a 19. században is szemérmesek, a kacér cigánylány képe azonban megjelenik. Nem ez a korban az egyetlen erotikus médium, a klasszikus művészet bőséges lehetőséget kínál a szép női – és olykor férfi – test megmutatására. A 19. század második felének képes lapjaiban például visszatérően megjelenik a török hárem idealizált képe, telve gyönyörű női testekkel. A cigánylány mégis bizsergetőbb a maga valóságában, mondhatnánk megszerezhetőségében.

A korai, a művészi ábrázolás szándékával még nem manipulált fényképek elemzése alapján kiderül, hogy a kacér cigánylány ideája két egymást nem ismerő kultúra közötti félreértés terméke. A fedetlen női kebelről van szó, amely az európai kultúrák többségében elfogadhatatlan, a teljes prostituálódás jele, a cigány kultúrában azonban természetes, hétköznapi jelenség. Az utóbbi mögött valószínűleg a hagyományos cigány kultúra tisztaságtisztátalanság felfogása húzódik meg: eszerint a felnőtt emberi test deréktól lefelé tisztátalan, tehát takarandó, deréktól felfelé viszont tiszta, tehát semmi ok a leplezésére.

Cigánylányok. Ismeretlen fényképész, 1920-as évek, feltehetően Erdély

A többségi társadalmak tagjai azonban ezt nem érzékelték, csak azt, hogy a cigánylányok olyasmit tesznek, amit a köreikhez tartozó nők semmiképpen, pár fillérért megmutatják a mellüket. Ez az erotikus élmény szublimálódott hófehér fogakkal, piros ajkakkal a nézőre kacagó kacér cigánylány képi sztereotípiájává, egyúttal a többségi társadalom cigányság-képének jelentős, máig meglévő elemévé.

A példák sora még hosszan folytatható. Új ismeretek szerezhetők a cigányoknak a társadalmi termelésben betöltött szerepéről, a többségi társadalomhoz fűződő viszonyukról, a törzsi és családi tagolódásról, életmódjukról. És korántsem csak a cigányokról van szó. A képek olykor az alkotó szándékától függetlenül értékes információkkal szolgálnak az írott történelem számára sokáig mellékesnek tekintett csoportokról, például a gyerekekről és a nőkről, vagy éppen a polgárság és a parasztok hétköznapijairól. A képanthropológiai megközelítés nem ír új történelmet, de ma még föl sem mérhető mértékben gazdagítja azt.